

Kihívások és válaszok a mélyszegénységben élők felzárkóztatására Magyarországon

Siposné Sinóros-Szabó Laura

Emberi Erőforrások Minisztériuma, EU Fejlesztési Koordinációs Főosztály, Budapest
lsinoros@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelenleg is tartó gazdasági krízis kísérőjelensége a széles rétegeket felölelő társadalmi krízis elmélyülése és rögzülése. A mélyszegénység fogalma általánosan ismertté vált az utóbbi években és mára megkerülhetetlenné vált a leghátrányosabb helyzetűek felzárkóztatása Európai Unió, kormányzati, regionális és helyi szinteken. A kormányzati és egyéb programok mellett a reintegrációt szolgálja számos kutatás is. A felzárkóztatás eszközei közül kiemelkedő szerepe van az oktatásnak és képzésnek, melyek a gyakorlati tudás megszerzése mellett, külön hangsúlyt fektetnek a felzárkóztatást segítő környezet, illetve kultúra kialakítására, a „felzárkózás kultúrájának” a megteremtésére.

Kulcsszavak: mélyszegénység, reintegráció, oktatás és képzés szerepe

SUMMARY

The accompanying phenomenon of the ongoing economic crisis is the deepening and fixation of a widely reaching social crisis. The concept of deep poverty has become generally known in recent years and has now become inevitable the convergence of the most disadvantaged at EU, governmental, regional and local levels. Besides government and other programs a lot of research and studies serve reintegration. Among convergence tools education and training play prominent roles, which besides the acquisition of practical knowledge, place special emphasis on the development of a convergence helping environment and culture, the creation of a "convergence culture".

Keywords: deep poverty, reintegration, the role of education and training

BEVEZETÉS

2014-ben Magyarországnak számos gazdasági, társadalmi és szociális problémával kell szembenéznie. A gazdasági válság még mindig érezteti a hatását. A lakosság figyelemre méltó része küzd napi megélhetési gondokkal. A hírek számot adnak bedőlt hitelekről, uzsorakamatra élelmiszert eladó bűnözőkről, családokról, ahol a gyerekek nem járnak iskolába vagy ahol a családtagok éheznek. A mélyszegénység fogalma gyakorivá vált és a mélyszegénységben élők száma ijesztő méreteket öltött. A magyar nyelvben van a mélyszegénységre egy közismertebb szó: a nyomor. A magyarországi helyzet nem egyedül, számos kelet-közép-európai országban hasonló helyzet tapasztalható.

MÉLYSZEGÉNYSÉG MAGYARORSZÁGON

Adatok szerint a mélyszegénységben élők száma eléri a 1,5 milliót Magyarországon (Központi Statisztikai Hivatal, 2013), ami azt jelenti, hogy a lakosság 15%-a él nyomorban, nélkülözik és olykor akár éheznek is. Az elszegényedés különösen veszélyezteti a tartósan munkanélküliek csoportját, az alacsony iskolázottakat, a roma lakosságot, a hajléktalanokat, az egyedülálló öregeket, az intézetekből kikerülő 18 év feletti fiatalokat és a szenvedélybetegeket (Ferge, 2001). Ezek a csoportok a fennálló gazdasági-társadalmi körülmények között nem képesek alapvető életfeltételeik megteremtésére. Tovább nehezíti a helyzetet, ha ezek az emberek kistelepléseken élnek, és nehezen közelíthetők meg a környező városok. A Nemzeti stratégiai jelentés a szociális védelemről és a társadalmi összetartozásról 2008–2010 című dokumentum írja, hogy „A szegénység fő kockázati tényezői változatlanul a követhető: alacsony iskolai végzettségű vagy munkanél-

küli háztartásfő, sokgyermekes vagy egyszülős családok (illetve kiemelten maguk a gyermekek és fiatalok), illetve kistelepléseken található lakóhely. A fenti tényezők a roma népességet az átlagnépességnél erősebben jellemzik, ezért sokszorosan veszélyeztetett a szegénységbe kerülés által.” (Nemzeti stratégiai jelentés a szociális védelemről és a társadalmi összetartozásról 2008–2010). Becslések szerint a roma lakosság fele él szegénységben.

Ez az óriási szám sok tényezőnek köszönhető, ezek egyike a középosztály rohamos lecsúszása. A középosztály feladata lenne a szegények „eltartása” egy jól működő társadalomban, és ha ehhez még hozzávesszük azt a tény is, hogy Magyarországon jelenleg 3 millió aktív kereső fizet személyi jövedelemadót, így könnyen érthetővé válik hogyan alakult ki a jelenlegi tragikus helyzet.

Az állam egyedül nem tudja megoldani a mélyszegénységben élők helyzetét, hiszen az állam vagyona a 3 millió aktív kereső adója teszi ki, és 3 millió ember nem tud eltartani 7 milliót. További terheket jelent, hogy Magyarország államadóssága szintén jelentős, és ezt a problémát is az aktív keresők hivatottak enyhíteni. Vagyis a mélyszegénység problémáját csakis közösen, több szintről közelítve, reális, azonnal ható stratégiai tervekkel lehet enyhíteni (Rózsa, 2011).

A mélyszegénységben élők nem csak anyagi gondokkal küzdenek. A rossz életkörülmények maguk után vonják az egyenlőtlenségeket az élet egyéb területein is. A nyomorban élők nehezebben jutnak jó lakáskörülményekhez, megfelelő étrendhez, az írás, olvasás és a kommunikáció társadalmilag megfelelő képességéhez, a megfelelő társas támogatórendszerhez, a harmonikus fizikai és társas környezethez és a diszkriminációktól mentes társadalmi megjelenéshez. Nehezebben jutnak hozzá a civilizált életvitelt biztosító forrásokhoz és a megfelelő egészségügyi ellátáshoz is.

A mélyszegénység sokrétű fogalom. A mélyszegénység elsősorban egy olyan élethelyzet, amikor a szereplők nem képesek megfelelő életkörülményeket biztosítani a meglévő forrásokból (Havasi, 2010). Másodsorban a szegénység kockázati tényezőinek többsége vagy mindegyike jelen van a nyomorban élő családok életében. Ezek a tényezők az alábbiak:

- alacsony iskolázottság,
- munkanélküliség,
- erős települési, lakóvezeti, térségi koncentráció és szegregáció,
- az ezekből eredő súlyos szociális deficit (Munkaügyi Intézet, 2010).

A mélyszegénység harmadik jellemzője a tartósság. Egyrészt ez az élethelyzet a családok életében tartósan fennáll, és nincs remény a kilábalásra. Másrészt nagy a valószínűsége, hogy a következő generáció is öröklje ezt a helyzetet. Harmadsorban a mélyszegénységben élők nem képesek elhagyni azt a térkörnyezetet, amelyik nem biztosít számukra megfelelő körülményeket, mert nincs helyben vagy közelben munkalehetőség, és ez tovább nehezíti a munka világába való reintegrációt. Mindezekhez adódik a szegénység kultúrája is, ami ugyan segít a mindennapok túlélésében, de hosszú távon a berögzült életstílus gátolja a kitörés lehetőségét. Ebből adódik, hogy a mélyszegénység problémáját is több szinten lehet csak enyhíteni, majd megoldani. Szükség van olyan feltételek megteremtésére, amik lehetővé teszik, hogy a nyomorban élő gyerekek, (esetleg később a felnőttek is), oktatásban részesüljenek. Továbbá munkalehetőséget kell teremteni a térségben, ezáltal is csökkentve ezen emberek elszigeteltségét. Végezetül javítani kell a nyomorban élők szociális helyzetén. A feladat sokrétű és azonnali, valóban működő megoldási javaslatokra van szükség (Havasi, 2010).

REGIONÁLIS KUTATÁSOK A TÉMÁBAN MAGYARORSZÁGON

A mélyszegénység különösen gyakori azokban a térségekben, ahol a gazdasági potenciál alacsony, nincs munkalehetőség és a lakosság jelentős hányada roma. Baranyi Béla professzor és kutatócsoportja értékes megfigyeléseket tett az Encsi és Sellyei kistérségben, ahol a roma lakosság jelentős szegregációja volt tapasztalható (Baranyi et al., 2003). A mélyszegénységgel együtt Magyarországon eddig ismeretlen jelenségek lettek tapasztalhatók. A „gettósodás” jelensége megfigyelhető egyes településeken a lakosság demográfiai adatai alapján. A gettósodás akkor indul el, amikor egy településről elmennek a magasabban iskolázottak, a vállalkozók, és az értéktelen, sokszor rossz állapotban lévő házakba a más településekről kiszorult, többnyire roma származású lakosok kerülnek. A cigány családok nem tudnak beilleszkedni a helyi közösségbe, mert ehhez szükség lenne munkalehetségekre, ami megélhetést biztosít. Ezek az emberek nincstelenek, akiket a szegénység kultúrája tart össze valamennyire, de a gettó-falvakban jelentős a népesség ki és bevándorlása. Sok település öregszik, máshol viszont az elhunyt vagy elvándorolt lakosság helyére olyan emberek érkeznek, akik a szociális ellátásokból élnek. Például Ópályin, ami Mátészalka térségben található, a gettó tagjainak száma 1000 főre becsülhető, és nagyrésztük roma származású.

Ezek az emberek nagyfokú szegregációban élnek. Különösen erős az elszegényedés a belső periferiák (Közép-Tisza vidék, Tolna és Somogy megyék érintkezési pontjában, részben Cserhát és Bihar stb.), illetve a külső, úgynevezett határ menti periferiák (északkelet Magyarország keleti háromhatár szeglete, a sellyei-siklói kistérség, Észak Cserhát, stb.) esetében (Baranyi, 2011).

A legszegényebb térségekben a mezőgazdasági munkavállalás van túlsúlyban, azonban az alkalmi mezőgazdasági munkák száma jelentősen csökkent az utóbbi időben. A térségek legnagyobb problémája a munka hiánya. Bizonyos térségekben (Sellye és Encs) az alkalmi munkalehetőségek teljes hiányáról beszélhetünk. Ez a tény azért is jelentős, mert azoknak a családoknak, akik szociális juttatásokból tengődnek fontos tényező, hogy lehet-e munkát vállalni a településen vagy a közelben. Interjúkból kiderült, hogy a szociális juttatások kizárólag a nem megfelelő minőségű és mennyiségű élelmiszer megvásárlására elegendők, azonban tartós fogyasztási cikkek nem tudnak vásárolni belőle az érintettek, nem tudnak otthonhoz jutni belőle és egy váratlan kiadás, például egy családtag betegsége, ellehetetleníti a fennmaradásukat.

KORMÁNYZATI ÉS EGYÉB PROGRAMOK

A mélyszegénység olyan sokrétű és bonyolult jelenség, hogy a lehetséges megoldásai sem lehetnek szokványosak. A nyomorban élőkön segíthetnek a nemzeti programok, az önkormányzatok, civil szervezetek, érdekvédelmi-és szociális intézmények, esetleg nagylelkű önkéntesek, de véleményem szerint a problémát csak az érintettek hatékony bevonásával lehet orvosolni. A mélyszegénységben élőknek szükséges reményt és célt adni, és egy embernek mi lehetne nemesebb cél, mint saját magán, szerettein segíteni. A stratégiai munkában való aktív részvétel a mélyszegénységben élőknek nemcsak munkát (ezáltal jobb megélhetést) jelenthetne, hanem a társadalomba való visszailleszkedést is előmozdítaná, és rég elvesztett, megcsorbult önbecsülésük visszaszerzéséhez is hozzájárulna.

A Kormány programot indított a szegregációban és mélyszegénységben élők lakhatási és munkaerő-piaci helyzetének javítására. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013 közötti időszakra vonatkozóan fogalmazta meg a kormányzati feladatokat. A program végrehajtásának határideje 2013 decembere volt. Ez a komplex modellprogram képzéssel is egybekötött. Ebben a programba kapcsolódott be az a tudós csoport (Keleti Háromhatár-Szeglet Kutató-Fejlesztő Központ Közhasznú Egyesület, Mátészalka), akik célul tűzték ki, hogy a mélyszegénységben élőknek foglalkoztatási lehetőséget nyújtanak és életminőségükön javítanak Magyarországon keleti háromhatár-szegletében (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Hajdú-Bihar megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). A projekt konkrét tervet dolgozott ki zöldség- és gyümölcsstermesztésre, állattenyésztésre és saját felhasználású energiatermelésre a térség mélyszegényei számára. A program újszerűsége abban rejlik, hogy a szakemberek részt vesznek a szükséges gyakorlati oktatásban a program területein, vagyis megtanítják, hogyan kell egy bizonyos zöldséget

vagy gyümölcsöt termesztani, állatot tenyészteni. Az oktatás célja azon túl, hogy motiválja a résztvevőket, a különböző munkakörökben végezhető tevékenységek bemutatása is, ami lehető teszi, hogy az egyén megtervezhesse reális életpályáját. Ehhez elengedhetetlen, hogy a közösség együttműködjön önkéntes alapon, saját érdekeit szem előtt tartva.

Külön hangsúly kerül a kiscsoportos képzésre a gyakorlatban, hogy a kurzus résztvevői megfogalmazzák saját tanulási céljaikat, és hogy a tanultakat megoszthassák egymással az emberek. Ugyanakkor az oktatásban részesülőeknek eleget kell tenniük bizonyos követelményeknek is. Be kell tartaniuk a gyakorlati tevékenységhez szükséges magatartási szabályokat, magatartásformákat, különösen a személyi higiénia szabályait (kisállat tenyésztés), és a technológiai utasításokat. Elvárható, hogy kialakuljon bennük a mások munkájának tisztelete, a kötelességtudat és a felelősségérzet. Követelmény, hogy változzon a munkához való viszonyuk, kommunikációs készségük fejlődjön és a szakmai nyelvet helyesen alkalmazzák (Sinóros-Szabó, 2012).

Magyarország keleti háromhatár szeglete gazdasági és társadalmi szempontból különösen elmaradott, ugyanakkor bővelkedik kulturális és természeti kincsekben. A nemzetközi példa azt mutatja, hogy bármilyen térségi fejlesztés csak úgy lehet sikeres, ha a programtervezők figyelembe veszik a helyi sajátosságokat és azokra építve készítenek tervet a fejlesztésre. Számos elméleti, gyakorlati szakember, döntés előkészítő és döntéshozó is felismerte ennek jelentőségét, és olyan programtervek születtek és születnek, amelyek a fenti szempontok mindegyikét figyelembe veszik. 2010-ben elindult Magyarországon a szegények bankja kísérleti jelleggel a Kiútprogram keretében. A bangladesi modellre épülő mikro hitelezési bank kis összegű kölcsönöket nyújt azoknak a rászorulóknak, akiknek vannak vállalkozói ötleteik, és akik fogadalmat tesznek a pozitív társadalmi viselkedésre, vagyis a program kétoldalú erőfeszítést igényel. A hitelt felvevők többek között megfogadják, hogy gyermekeiket óvodába, iskolába járatják, segítik őket az érettségi megszerzésében, és továbbtanulásra buzdítanak. Arra is vállalkoznak, hogy fejlesztik és képzik önmagukat. A program kezdeti sikerei után 2013-tól magánforrásból folytatódott a nyomorban élő emberek támogatása.

KUTATÁSI ÉS KÉPZÉSI PROGRAMOK A FELZÁRKÓZTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

A mélyszegénységben élők felemelkedésének alapvető eszköze az oktatás, melyre Uniós és hazai szinten is reagáltak a döntéshozók. Az Európai Unió az oktatást az Egész Életen Át Tartó Tanulás program keretében támogatja. A programnak négy részterülete van. A Comenius a közoktatást támogatja egészen az érettségi szintjéig. Az Erasmus a felsőoktatásra fókuszál. A Leonardo a felsőoktatáson kívül eső szakmai képzéssel foglalkozik, és a Grundtvig program a szakmától független felnőtteképzést segíti.

A Comenius program támogatja az általános és középiskolák közötti partnerséget az Európai Unió belülről, a többoldalú programokban való részvételt és hálózatok (főleg elektronikus) kiépítését. Támogatja továbbá azon alapkészségek elsajátítását, melyek segítik a tanulók jövőbeni munkába állását, és a nyelvtanárok külföldi munkavállalását.

Hazai kezdeményezés a Társadalmi Megújulás Operatív Program (rövidítve TÁMOP), mely Magyarország Nemzeti Stratégiai Referenciakerete, az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) keretein belül jött létre 2007-ben, és 'A társadalom megújulása' prioritásának megvalósítását szolgálja az Európai Unió EU jogszabályokkal és rendeletekkel összhangban. A TÁMOP átfogó célja a munkaerő-piaci részvétel növelése, többek között az alábbi, oktatáshoz kapcsolódó specifikus célok megvalósítással:

1. foglalkoztathatóság fejlesztése, a munkaerőpiacra való belépés ösztönzése,
2. minőségi oktatás és hozzáférés biztosítása mindenkinek,
3. az emberi erőforrások fejlesztése a minőségi képzés, a kutatás és innováció területén.

A statisztikákból kiderült, hogy a mélyszegénységben élők nagy része roma származású. A Nyílt Társadalom Intézet programot indított a romák képzésére és a roma tehetségek gondozására a Roma Integráció Évtizedének (2005–2015) keretében (Nyílt Társadalom Intézet, 2007). Az Évtized négy fő területre összpontosít:

- az oktatásra,
- a lakhatásra,
- a foglalkoztatásra
- és az egészségügyre.

A program célja, hogy a romák egyenlő mértékben jussanak hozzá a minőségi oktatáshoz és ezáltal a romák társadalmi integrációját elősegítse. A minőségi oktatáshoz való hozzáférés az egyik legfontosabb eszköz a kisebbség szegregációjának megszüntetésében. Javaslataink szerint nagyobb hangsúlyt kell fektetni az iskolák és az iskoláztatás minőségi fejlesztésére. Kutatóink sokasága bizonyítja ennek az állításnak a valós mivoltát.

KÖVETKEZTETÉSEK

A mélyszegénységben élők reintegrációjának alapvető eszköze az oktatás. Az Uniós és hazai kormányzati célkitűzések között, ennek megfelelően, az oktatás jelentős szerepet kap a konvergencia régiók felzárkóztatásában és ehhez kapcsolódóan a leghátrányosabb körülmények által sújtott társadalmi csoport, a mélyszegénységben élők képzése, fejlesztése és remélt felemelése (Köpeczi-Bócz, 2012). A 2007–2013 programozási időszak befejeződése lehetőséget teremt arra, hogy a lezárult Európai Unió finanszírozású pályázatok eredményeit megvizsgáljuk és a vizsgálati adatok alapján megállapíthassuk a felvetett problémát mennyire sikerült orvosolni és a sikerhez mely tényezők járultak hozzá.

További kutatások témája lehet a következő felvetés: A szegénység „kultúrájáról” sikerül áttérni a „felzárkózás kultúrájára”?

IRODALOM

- Baranyi B.–G. Fekete É.–Koncz G. (2003): Lakóhelyi szegregáció az Encsi és a Sellyei (Siklósi) KSH-körzetben. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- Baranyi B. (2011): Határmentiség és perifériahelyzet. [In: Ferencz Á. (szerk.) Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia.] 2011. augusztus 25–26. Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. Kecskemét. 481–486.
- Ferge Zs. (2001): A magyarországi szegénységről. *Info-társadalomtudomány*. 54: 17–26.
- Havasi É. (2001): A szegénység fogalma és mérhetősége. *Info-társadalomtudomány*. 54: 7–16.
- Havasi É. (2010): Rövid áttekintés a szegénység-megközelítések, főbb típusairól, a szegénység méréséről. Székesfehérvár. http://www.echosurvey.hu/_user/browser/File/hirek/Szeg%C3%A9nyseg%C3%A9g%20m%C3%A9r%C3%A9se.pdf
- Köpeczi-Bócz T. (2012): Az oktatás szerepe a társadalmi felzárkózásban (konferencia előadás). Az oktatás megújítása – sokszínű iskolarendszer. XII. Országos Közoktatási Szakértői Konferencia. Hajdúszoboszló. 2012. október 19–21. Suliszervíz Oktatási és Szakértői Iroda. Debrecen. 414.
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): Területi statisztikai évkönyv. KSH. Budapest.
- Munkaügyi Intézet (2010): Nyomorgó családok és szociális szolgáltatások. Budapest.
- Nemzeti stratégiai jelentés a szociális védelemről és a társadalmi összetartozásról 2008–2010. Szociális és Munkaügyi Minisztérium. Budapest.
- Nyílt Társadalom Intézet (2007): A Romák minőségi oktatáshoz való egyenlő mértékű hozzájárása. Országjelentés.
- Rózsa M. (2011): 168 Óra Online. 2011. május 13.
- Sinóros-Szabó B. (2012): Tiszatér-környezet stratégiai fejlesztése.